

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ НОМИДАГИ
ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

МИРХОНДНИНГ
„РАВЗАТ УС-САФО“
АСАРИДА ЖАЛОЛИДДИН
МАНГУБЕРДИ ЗИКРИ

ТОШКЕНТ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
«ФАН» НАШРИЁТИ
1999

Қўлингиздаги мўъжаз рисола машҳур муаррих Мирхонднинг «Равзат ус-сафо» асари асосида тайёрланган бўлиб, унда буюк ватандошимиз, давлат арбоби, ҳақиқий ватанпарвар Жалолиддин Мангубердиннинг босқинчиларга қарши кураши ва машаққатли ҳаёти баён қилинган. Тарихчи Мирхонднинг ихтиёрида Алишер Навоийнинг бой кутубхонаси бўлиб, у хоразмшоҳларнинг тарихи-ни шу манбалар асосида тўла ёритиб берганлиги билан бошқа асарлардан фарқ қилади.

Рисола тарихчилар ҳамда ватанчимиз тарихи билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Сўз боши ва табдил муаллифи:

МАҲМУД ҲАСАНИЙ

Масъул муҳаррир:

ЎзР ФА академиги *М. М. ХАЙРУЛЛАЕВ*

Тақризчилар:

тарих фанлари номзоди *А. АЙТБОЕВ*,
филология фанлари номзоди *Ҳ. ИСЛОМИЙ*

М 0503020904—3-350.99 Рез. 99 © Ўзбекистон Республикаси ФА
355 (04)—99 «Фан» нашриёти, 1999 йил.

ISBN 5—648—02631—5

«РАВЗАТ УС-САФО»ДА ЖАЛОЛИДДИН ЗИКРИ

«Равзат ус-сафо» («Поклик боғи») асари XV асрнинг кўзга кўринган тарихчиси Мир Муҳаммад ибн Саййид Бурҳонуддин ибн Камолуддин Маҳмуд ал-Балхий (Мирхонд)нинг қаламига мансуб. Мирхонднинг ота-боболари асли Бухородан бўлиб, машҳур фақиҳларга (ислом қонуншуносларига) авлод бўлади. Шарқ оламида мадрасаларда ўқитилган ва амалда бўлган «Виқоят ур-ривоя» ва «Мухтасар ул-Виқоя» асарлари Мирхонднинг боболари томонидан ёзилган.

Мирхонд 1433 йилда Балхда туғилган. Отаси даврнинг ўқимишли олимларидан бўлган. Мирхонднинг ҳаёти Ҳиротда ўтган бўлиб, кейинчалик Навоийнинг ҳузурига боради. Навоий унга Ҳиротдаги «Ихлосия» мадрасасидан жой ажратиб, тарихга онд асар ёзишни буюрди. Натижада «Равзат ус-сафо фи сийрат ил-анбиё ва-л-хулафо» («Пайғамбарлар, подшолар ва халифаларнинг таржимаи ҳоли ҳақида поклик боғи») номли асари вужудга келади.

«Равзат ус-сафо» муқаддима, хотима ва етти жилддан иборат. Академик Б. Аҳмедов унинг бобларини қуйидагича кўрсатади: 1) Дунёнинг «яратилиши»дан то Сосоний Яздижард III (632—651) давригача ўтган тарихий воқеалар; 2) Муҳаммад пайғамбар ва Халифайи Рошидин даврида бўлиб ўтган воқеалар; 3) Ун икки имом тарихи; Умавия ва Аббосия халифалари; 4) Аббосийлар билан замондош сулолалар; 5) Чингизхон ва унинг авлоди; 6) Амир Темур ва унинг замонидан то Султон Абу Саид ўлимигача (1469 й.) бўлиб ўтган воқеалар; 7) Султон Ҳусайн ва авлодининг тарихи (1523 йилгача). Лекин асарнинг сўнгги еттинчи жилди мусаввадалигича қолган. Хондамирнинг гувоҳлик беришича, «(мамлакатда) содир бўлган (баъзи) ишлар ва соҳибқирон ҳазратлари билан (Султон Ҳусайн билан) юз берган аҳвол туфайли (унинг ўлими туфайли) йўқолган». Бу жилд кейинча Хондамир тарафидан ёзилиб «Равзат ус-сафо»га қўшиб қўйилган¹.

Хондамирнинг тўлиқ исми Фиёсуддин Муҳаммад ибн Хожа Ҳумомуддин Муҳаммад ибн Хожа Бурҳо-

¹ Аҳмедов Б. А. Ўзбекистон халқлари тарихи манбалари. Тошкент: «Ўқитувчи», 1991. 155-бет.

нуддин бўлиб, у Мирхондга набира бўлади. 1475 йиллар атрофида туғилган. У ёш йигитлигидаёқ Алишер Навоий билан учрашиб, унинг эътиборини қозонади. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр фи ахбори афрод ул-башар» («Одамларнинг хабарлари ҳақида дўст таржимаи ҳоли»), «Хулосат ул-ахбор» («Хабарлар хулосаси»), «Думоюншома», «Маосир ул-мулук» («Подшоларнинг ҳамасрлари»), «Қонуни Ҳумоюнний» («Ҳумоюн қонунлари») каби асарлар муаллифидир.

Мирхонднинг «Равзат ус-сафо» асарининг қўлёзма ва босма нусхалари кенг тарқалган. ЎзР ФА Шарқшунослик институтининг Қўлёзмалар хазинасида «Равзат ус-сафо»нинг 90 та қўлёзма нусхаси сақланмоқда. У Бомбай, Техрон, Лакнав каби шаҳарларда тошбосма усулида чоп қилинган. Унинг айрим парчалари Европа тилларига ҳам таржима қилинган.

Муҳаммад Раҳимхон Ферузи Соний даврида бошқа кўпгина асарлар қатори «Равзат ус-сафо» ҳам ўзбек тилига таржима қилинади. Таржимада Огаҳий бошқош бўлган. Огаҳий асарнинг 3-дафтарни ва 9-дафтарининг 2-қисмини, Шермуҳаммад Мунис 1 ва 2-дафтарларини, Муҳаммад Назар 6-дафтарни, Муҳаммад Юсуф Рожий 4, 5 ва 7-дафтарларни таржима қилганлар. Мазкур рисолада табдили берилаётган қисми ҳам Муҳаммад Юсуф Рожий томонидан таржима қилинган.

«Равзат ус-сафо»нинг бешинчи дафтарида «Султон Муҳаммаднинг Хоразмшоҳлик маснадига ўлтурғонининг достони» сарлавҳаси остида хоразмшоҳлар баёни берилади. Бу ерда Хоразмшоҳнинг бошқа мамлакатларга қилган юришлари бир неча фаслларда ўз ифодасини топган. ЎзР ФА Шарқшунослик институтида 1813-рақами билан сақланаётган бу қўлёзманинг 165^б-бетидан Хоразмшоҳнинг ўғли Султон Рукнуддин бин Султон Муҳаммад Хоразмшоҳнинг фаолияти баён қилинади. Орқасидан яна бир ўғли Ғиёсуддиннинг ишлари баён қилинган. 167^б-бетдан Султон Жалолоддин фаолиятининг баёни бошланади. Мирхонд ўз асарида Султон Жалолоддинга бошқа султонлардан кўпроқ жой ажратган. Биз бу рисолада Муҳаммад Хоразмшоҳнинг баъзи ишларининг баёнидан сўнг Султон Жалолоддинга бағишланган қисмини тўлиқроқ келтирдик.

Маҳмуд ҲАСАНИЙ

СУЛТОН МУҲАММАД ХОРАЗМШОҲНИНГ ИРОҚДИН ТУРКИСТОНҒА БОРМОҚИНИНГ ЗИКРИ

Жаҳон ҳаводиси (ҳодисалари)нинг огоҳлари ва даврон навойиби (кулфатлари)нинг соҳиб интибоҳ (хабардор)лари мундоқ такаллум сурмиш ва бу нав ҳикоят баёнига келтирмушларким, Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ давлати айёмининг охиросидида сукун ва амният (тинчлик) ва фароғат ва рафоҳият (тўқинлик) ниҳоятда андак суд (фойда) ё нуқс (нуқсон)дин нишон берсалар то тожир (савдогар)лар хотиржам ва фориғболлиқ била мағриб интиҳосидин ул тарафга борур эрдилар. Ва ул ошон (вақт)даким, Чингизхоннинг лашкарлари саҳронишин эрдилар, онинг урдусида тушак ва либос ажноси асру қиймат ва қаҳт эрди ва оннинг савдосида кўб манфаатлар мураттаб бўлур эрди. Бу жиҳатдин Аҳмад Хўжандий Бухоро тожирларидин икки кимса била тўн ва бўз ва булардин ғайри матоларким, муғул қабойили (қабилалари)га лойик эрди, жам этиб, Чингизхон ўрдусига мутаважжиҳ бўлбдурлар. Ва ул вақтда Чингизхон аксар саҳронишинлар тавойиф (тоифалар)ин мунҳадам (йўқ) қилиб эрди. Ва йўллар(нинг) муҳофиз (сақловчи)ларига буюруб эрдиким, тожирларни хавфлиқ ерлардин басаломат ўтқариб, хазинага лойик матоларин эгаси била ўрдуға йиборгайлар. Ва чун бухорийлар Чингиз хаймагоҳи (чодир)и яқинига етдилар, раҳдорлар Аҳмад Хўжандийнинг матолари била Чингизхон қошига элтдилар. Ва Аҳмад савдо чоғида ҳар матониким, ўн тилло ва ё йигирма тиллоға олиб эрди, уч болиш кумуш баҳо қилдиким, ҳар болиши саккиз тиллодан иборатдур. Чингизхон онинг кам инсофлиғидин дарғазаб бўлб, дебдурким, бу кишининг эътиқоди улдурким, умримизда кўзимиз киймак ва емакка тушмаишдур. Ул вақтда ишорат этибдурким, под-

шоҳлар хазойини (хазиналари)дин келган матоларни ҳозир қилдилар ва Аҳмадинг матоларин қалами қилиб, ўзин ҳам йибормай сақлабдурлар. Андин сўнгра рафиқларин хон хизматиға келтурубдурлар. Эrsa Чингизхон алардин ҳам қимош (мол)ларин баҳосин сўрубдур. Алар жавоб бердиларким, бизлар бугина нималарни пешкаш келтурдук. Бу сўз Чингизхоннинг мизожиға мувофиқ тушуб, рахт (мато)ларига икки чандон баҳо берибдур.

Аҳмад Хўжандийға дағи ул дастур била берди. Андин сўнгра аларни эъзозу икром бирла хушнуд этиб қайтарди, невчунким, ул чоғда ислом аҳлиға эҳтиром назари била боқадур эрди. Бу ривоят таҳқиқға етибдурким, бухорийлар қайтар чоғда Чингизхон фармон этдиким, ўз ўғлонлари умаро ва нуянларининг ҳар бири ўз мулозимларидин икки кимсани ихтиёр этиб, аларға кўб сармоя бергайлар то ҳаммалари хамроҳ бўлуб, Султон (Муҳаммад Хоразмшоҳ) мамлакатиға тижоратға боргайлар. Ва фармон мувжибинча тўрт юз эллик мусулмон одам жам бўлуб, беҳисоб моллар била ғарбий диёрлари сори таважжуҳ кўргубдурлар.

Чингизхон Султон Муҳаммадға алар била пайғом йиборибдурким: «Ул тарафнинг тўжжори (савдогарлари) бизнинг жонибимиз (тарафимиз)ға келдилар ва бизлар аларға камо — янбағий (қўлдан келганча) муроот (ҳурмат) этиб қайтмоқ рухсатин бердук, ондоқким, самън шариф (қулоғингиз)ға еткургузгусидур. Бир жамоатни ҳам алар била йибордук то тансуқот ва заройиф ҳосил қилиб, ҳумоюн ўрдуға келгайлар. Мутаваққиъ (умид) улдурким, ваҳшат ва бегоналиқ шеваси улфат ва ягоналик пешасиға мубаддал бўлуб, замирлар маваддад (улфатлик) ва муҳаббат била тўлгай то бозургон (савдогар)ларким, мамлакат маъмурилиғига бонс ва сабабдур, бетаҳоший ва хавотир қатгайлар».

Ва чун ул мазкур жамоат Утрорға етишубдурлар, ул ернинг ҳокими амир Инолчиқнингким, Ғойирхонлиқ лақабин топиб эрди, хизматиға борибдурлар ва алардин бирким, хон била қадимдин ошнолиғи бор эрди, сўзлашурда анга Инолчиқ демак била хитоб этти. Эrsa Ғойирхон куфта хотир бўлуб, тожирларнинг молу жонлариға қасд этти ва аларни йибормай сақлаб, Ироққа элчи йиборуб, Султонға пайғом берубдурким,

Чингизнинг элчилари бу диёрға кўб моллар била келдилар, фармон на бўлур эркан?

Султон фикр ва тааммул қилмай то тожирлар қатлиға фармон этибдур. Ва чун ул фармон хабари Ғойирхонға етибдур, ул бечораларни ҳалокат домиға солиб, молларин олди. Ва алардин бир кимса қочибдур ва воқеа сувратин Чингизхонға етурубдур.

Эрса Чингизхон Султоннинг қошиға бир элчи йибориб пайғом бердиким, Утрор ҳоқими Эшсўнгин андиша қилмай, тожир (савдогар)ларға мундоқ гадр (сотқинлик) этмиштур. Вазифа улдурким, ани бизнинг қошимизға йиборгай.

Ва Султон камоли бедавлатликдин элчини ҳам ўлтурди. Ва чун ҳодисанинг қайфиятин Чингизхон эшитибдур, қаҳри ва ғазабининг ўти иштиёол (шуъла) топиб, бурун бир тўпа (тепа) устиға чиқиб, тазарруъ ва зорлиғ била Тенгри таёлодин нусрат (мадад) тилади. Эрса қулоқиға овоз келибдурким, мазмуни бу янглиғдур эрдиким, сен муҳолифларға ғолиб келурсан, деган мафқум бўлур эрди. Ондин сўнгра ул тўфадин тушуб, қавий (кучли) кўнгил ва кенг умид бирла лашкар истиҳзорн (ҳозирлаш)га фармони лозим ул — имтинон (қатъий фармон) этибдур. Ва Султонға ҳам бир элчи йибориб ўз харакатидин эълom берибдур.

Султон Муҳаммад (Хоразмшоҳ) ўз ўғли Султон Рукнуддинни Ироқда қўйуб, ўзи Мовароуннаҳр азинатин қилди. Ва чун манозил қатъ этиб, Нишобурға келибдур. Ул мавзеда бир ой таваққуф ва макс кўргузуб, пари пайкар ва ҳуршид манзар шоҳид (гўзал)лар била одат хилофинча майн арғувоний ичарға машғул бўлубдур. Ва ҳар сахарким, уйқудин уйғониб эрди, дер эрдиким, рубой:

Фардо алами фироқ тай хоҳам кард,
Бо толеъи саъд қасди май хоҳам кард.
Маъшуқа мувофиқ аст айём ба ком,
Акнун накунам нишот кай хоҳам кард.

(Эртага фироқ аламидин қутулажакман,
Бахтиёр толе билан май ичишға киришажакман.
Мувофиқ маъшуқам бор, давр эса меники,
Бүгун шодлик қилмасам, қачон қилажакман)

Ва бир ой ўткандин сўнгра Бухорога мутаважжиҳ бўлубдур. Ва чун баҳор айёми эрди, ул диёрнинг дашт

ва марғзорларида беғамлиқ хайма (чодир)ни қуруб,
хотиринга ўтар эрдиким, рубоний:

Эй ту, чу замона кунад ғамнокат,
Ногоҳ биравад зи тан равони покат.
Бар сабза нинин, хуш бизий рўзи чанд,
З-он пеши ки сабза бар дамад аз хокат.

(Эй сен, замона сени ғамга солганда,
Ногоҳон танингдан покиза жонинг кетади.
Тупроғингдан сабза ўсиб чиқмасдан бурун,
Сабзага ўтириб, бир неча кун шод яшаб қол).

Ва Бухорода айшу хуррамлиғ била бир неча кун
бўлубдур. Эраса Наймон Кучлук Уғлон фасодининг
дафъи учунким, онинг ҳолидин бешланчи дафтарда
шаммае (бироз) битилгусидур, иншоаллоҳу таъоло,
Самарқандга азм этибдур. Ва ул вилоятда ҳам айшу
нишотга машғул бўлубдур. Эраса рўзгор (хаёт) онинг
қулоқиға хол тили била дер эрдиким, рубоний:

Айём гул аст, бас намонад, май хур,
Гул худ чи ки то нафас намонад май хур.
Аз даври фалак дар ин работи вайрон,
Ба зуд на дайр, на кас намонад май хур.

(Айём бир гулдир, бас у қолмайди, май ич,
Гул то бир нафас олгунча қолмайди, май ич.
Фалак гардишидан бу вайрона работда,
Тезда на дунё, на одам қолмайди, май ич).

Бу авқот (вақт)да то чун эшитдиким, Тўқтахон-
ким, Туркистон сардорларининг бири макрит қабойи-
ли (қабилалари)дин эрди, қанглилар мавзеига юз
қўймишдур. Ондин сўнгра Султон Самарқанддин баъ-
зи лашкари била Хўжанд тарафига юриш қилди. Ва
бу йўл асносида онинг қулоқиға еттиким, Тўқтахон-
нинг изидин Чингизнинг ўғли Жўжи кўб лашкар била
қовлаб (қувлаб) келадур. Ондин сўнгра Султон ҳаз-
му эҳтиёт учун Самарқандга мурожаат кўргузуб, онда
қолғон лашкарин олиб, Хўжандга борди. Ва ул мавзе-
дин ҳам равона бўлүб, мароҳил тай қилди то икки
рудхона (дарё) орасига етти. Эраса тоза қон ва беан-
доза ўлган одамларни кўрди. Ва ўликлар ичида бир

мажруҳ(ни) топиб, андин ҳол кайфиятин сўрубдурлар. Эrsa онинг тақриридин ондоқ маълум бўлубдурким, Чингизхоннинг лашкари Тўқтахоннинг сипоҳига ғолиб келиб, кўб кишини қатл этгондин сўнгра бил-фавр (тезда) ул маъракадин кўчуб, хон ўрдусиға равон бўлмишдур. Ва Султон они эшитди, эrsa, таваққуф қилмай, муғул лашкари тарафиға йуруш қилди. Байт:

Рўзи дигар к-ин жаҳони пур ғурур,
Ёфт аз сарчашмайн Хуршид нур.
Турки рўз омад, ки бо зини сафар,
Ҳиндуйи шабро ба тиг афканд сар.

(Бошқа куни бу ғурурга тўла жаҳон,
Қуёш сарчашмасидан нур топди.
Кундуз оти сафар эгари билан келиб,
Тун қоронғусининг бошини тиг билан олди)

Яъни, тонгласи кун чиқгон вақтда Султон Муҳаммад (Хоразмшоҳ) муғул лашкариға етушуб, саф чекди. Эrsa Жўжихон била аёни анга элчи йибориб, дебдурларким, биз подшоҳдин Хоразмшоҳ била урушурға мураҳхас (рухсатли) эмастурмиз, аммо агар Султон уруш бошласа, ҳол бидоятида маъракадин юз эвура олмогимиздур. Бу сўзлар мазмунининг мажмуъин маъруз этдиларким, байт,

Макун, шаҳриёро, жавони макун,
Чунин бар бало комрони макун.
Макун, шаҳриёро, дили мо нажанд,
Маёвар ба жони худ аз мо газанд.
Ки Чингизхон баҳри кори дигар,
Фурустод моро бадин бум дар.

(Эй подшо, ёшлик қилмагин,
Бундай бало пайтида бахтиёрлик қилмагин.
Эй подшо, дилнимизни яра қилма,
Ўз жонингга ҳам зарар етқизма.
Чингизхон бизни бу жойга,
Бошқа бир иш учун юборгандир)

Султон аларнинг бу нав қаттиқ ва ногувор (ёқимсиз) сўзларидин ғазабнок бўлуб буюрди то ҳама лаш-

кари муҳораба арсаси (жанг майдони)га от сурдилар-
Байт:

Барошуфт Султон зи гуфторишон,
Барангхт лашкар ба пайкоришон.

(Султон уларнинг сўзларидан ғазабга минди,
Лашкарни жангга ташлади).

Ва муғул лашкари, чун кўрдиларким, Хоразмшоҳ лашкари алар устига юз қўйдилар, собитқадамлик била қўлларин жалодат (ботирлик) енгидин чиқариб, Хоразм лашкари қалбини жойидин кўтардилар. Ва онга бўлдиким, подшоҳи гардунсарир доғи тақдир панжасига асир бўлғай. Ва ул ҳолда ўғли Султон Жалолиддин отаси ҳолин ошуфта кўруб, ўнг қўлдинким, ўзи ул тарафда туруб эрди, ҳамла қилиб, муғул лашкарининг чап қўлин еридин қўнгорди ва қўймадиким, мухוליфлар осиб (зарари)дин ислом сипоҳига тазалзул ва сустлиғ етгай. Оқшомга тегру икки фариқ орасида муҳораба воқеъ бўлуб, уруш ўти шуъла уруб, Султон Жалолиддин баҳодирона кўшиш (ҳаракат)лар кўргузди. Байт:

Чун сари зулфи шаб нишона заданд,
Рақами куфр бар замон эзданд.

(Тун зулфи ўз нишонасин кўрсатгач,
Оламга қоронғулик рақамини чекти).

Яъни, оқшом бўлди, эрса муғуллар қўш жойларининг кўб еринда ўт ёқиб, отга миниб, юқоридин ошоқга инган сувдек Чингиз ўрдусига юз қўйдилар ва онда етиб, кўрган ишларини арзга еткурдилар. Эрса Чингизхон ғазабининг ўти бу хабар сарсаридин ондоқ тез бўлдиким, ҳадду ниҳояти маълум бўлмади.

СУЛТОН ЖАЛОЛИДДИН ИБН МУҲАММАД ХОРАЗМШОҲНИНГ ЗИКРИ ВА АНДИН СОДИР БЎЛҒОН БАЪЗИ ИШЛАРНИНГ ШАРҲИ

Отаси ўлғондин сўнг Султон Жалолиддин ҳаракат қилиб, бир неча одам била Обискун жазирасидин чиқти, ул ният билаким, муборизат (жанг) майдонида

жалодат (ботирлик) отига жавлон бериб, бегоналарнинг отлари туғидин қўзғолган губорни тиги обдор (кескир қилич) била ўлтургай. Ва агар, ийёзан биллоҳ, (Аллоҳ сақласин) иши илгарн тушмамиш эрса, бори отаси каби халойиқ таънасиға қолмағаи.

Алқисса, чун муғул лашкарининг Ироқ оҳанги қилганин эшитди, Манқишлоқға келиб, Хоразмга ўз биродари Оқ султон қошиғаким, бир жамоати умаро (амирлар) ва аъёни давлатнинг тўқсон минг қангли ул сарзаминда бўлур эрди, мубашшир (хабарчи)лар йибориб, ўз келгонидин аларға эълон (хабар) берибдур. Эрса умаро (амирлар)дин баъзилариким, ҳамоқат (аҳмоқлик) маркаби (улови)ға миниб, оби белижом ичиб эрдилар, андиша қилдиларким, агар ҳукумат Султон Жалолиддинга қарор топиб, ихтиёр инони (жолови) анинг қабзаси иқтидори (қудрат қўли)ға кирса, мансаблар ўз мустаҳиқлари (лойиқлари)ға етиб, муҳимлар андоқ мунтазам бўлғусидурким, ҳеч киши ўз андозасидин ташқари қадам қўя олмоғусидур. Бу сабаб била аларнинг замойири (юраги)ға хилоф губори ўрнади.

Чун Хоразмшоҳнинг кўпрак хавосс ва саркардалари шуҳур (ойлар) ва авом (йиллар) мурури (ўтиши) била айём иссиғ-совуғин тоттиш эрдилар, онинг хизматиға юз қўюбдурлар. Ва Султон Жалолиддин ота-боларининг мақарри (ўтирган ери)да қарор тутуб, онинг бирла биродарлари орасида муҳаббат биноси онт ва аймон (қасам) била таъкид ва истехком (мустаҳкамлик) топди.

Аммо умаройи бадандиш (ёмон фикрли амир)лар биров-бировлари бирла андоқ иттифоқ этдиларким, фурсат чоғида Султон Жалолиддинни ҳалокат вартаси (чоҳи)ға солгайлар. Ва алар орасидин бири Султонга бул маънидин хабар берди. Эрса Султон билдиким, ул жамоайи бесомон (бадбахт жамоа) мундоқ вақтдаким, мувофақат (аҳиллик) ва иттиҳод этмак (бирлашмак) маҳалидур, лижож ва инод (қайсарлик ва бош тортмоқлик) қилурлар.

Ондин сўнгра ўз хавосе ва диловарлари бирла отланиб, Фасод йўлидин Шодбоҳға азм этди. Чун Устуға етди, тотор лашкаридин бир тоифа била учрашиб, ул кун кечаға тегру саваш этди. Байт:

Чун Хуршид гашт аз жаҳон нопадид,
Шабн тийра бар чарх доман кашид.

(Қуёш гүё жаҳондан йўқолиб кетди-ю,
Қора тун осмонни этаги билан ёпди).

Яъни, оқшом бўлубдур, эрса Султон (Жалололиддин) ул маъракадин амон чиқиб кетди. Чун Султон Жалололиддиннинг биродарлари Азрақ Султон ва Оқ Султон онинг ўз хослари била кетгани ва муғул лашкарининг таважжуҳ этганидин огоҳлиқ топдилар, Султон Жалололиддиннинг изидин от чоптилар. Ва тонгласи (эртаси)ким, Қуёш хусрави кеча филофидин тиф зангорин чекти, ул шаҳодадарлар тотор лашкарига ҳамул маҳалдаким, Султон Жалололиддин алар била урушуб эрди, учрадилар. Чун урушурға тоқатлари йўқ эрди, бир ҳамлада инҳизом (енгилиш)ға юз қўйубдурлар. Муғуллар аларнинг изидин қувуб етиб, сағиру кабир (катта-кичк)лариға тараҳхум қилмайин, ҳаммасини ул саҳрода сибоъ (йиртқичлар) туъмасы (ўлжаси) қилдилар.

Чун Султон Жалололиддин Шодбоҳға етти, ул ерда уч кун осойиш қилиб, сафар асбобин тутарға машғул бўлди. Ва уч кундин сўнгра Арузан йўли била Ғазнин тарафиғаким, отаси ул мулк арусин (келинин) онга номзад қилиб эрди, равона бўлубдур.

Бир соатдин сўнгра муғул лашкари Шодбоҳға етушуб, билдиларким, Султон Жалололиддин ул ердин кўчмишдур. Онинг изидин (от) суруб, Ҳирот музофотидин Яздавия отлиғ ерга тегру бордилар. Эрса гардиға ҳам ета олмай, мурожаат кўргүзүбдурлар.

Чун Султон Ғазнинға бориб тушубдур, отаси Султон Муҳаммаднинг умаро ва лашкарларним, жаҳон атрофида бутрашиб (тарқалиб) юрүр эрдилар, онинг хизматиға юз қўйдилар. Сайфидин Уғроқ доғи қангли, туркман ва халждин қирқ минг киши била Ҳирот ҳокими Ямин ҳам сафшикон (ботир) курдлардин бир жамоат била анга қовушдилар. Байт:

Саворони лашкаршикан даҳ туман,
Зи ҳар су ба Султон шуданд анжуман.

(Лашкарларни енгувчи ўн минг отлиқ,
Ҳар томондан Султонга келиб қўшилдилар).

Чун баҳор фасли етушди, Султон Жалололиддин кўп лашкар била Ғазниндин чиқиб, Борониға мутаважжих

бўлди ва ул мавзегга тушди. Эrsa қулоқига етушди-ким, Бакинжак ва Ёмғур муғул лашкари била Валён қалъасин қабор (қамал)га машғулдур. Ва онга яқин етибдурким, қалъани мусаххар қилғай (эгаллагай)-лар. Султон они эшитгач, огир ортуқмоқ юкларин ул ерда қўйуб, муғул лашкарин устига (от) сурди. Чун онда етти, уруш қилиб, муғул пешравларидин мингга яқин одамни қатлга еткурдилар. Чун Султон лашкаоннинг адади (сони) алардин зиёда эрди, муғуллар сувдин ўтуб, кўпрукни бузуб тушдилар ва оқшом бўлгач, кўчиб қочдилар. Султон Жалолиддин кўп ғанимат (ўлжа) олиб қайтиб, Боронида хаймагоҳ (чодир) этди.

Ва чун воқеа сурати (ҳолати) Чингизхоннинг қулоқига етди. Қайғурни яна неча нўянлар ва ўттиз минг отлиғ била Султон Жалолиддин рафъига номзад қилди. Ва ўзи ҳам алар изидин равон бўлди. Ва Қайғур чун Борони мавзенда Султон Жалолиддинга етушди ва Султон урушга омода (тайёр) бўлди. Байт:

Биёрост дасти чану дасти рост,
Ба қалб андарун жойи худ кард рост.

(Чап қўл ва ўнг қўлни созлади,
Қалбдан эса ўзига жой олди)

Фармон этти, то жамиън лашкари пиёда бўлдилар ва отлари жиловин белларига боғлаб, шаст очиб ва ўқ отиб, эртонгдин оқшомғача саваш ва жиҳод амрин фош этдилар.

Чун офтоби оламтоб ул воқеа мушоҳадасидин юзин ниқобга чекти, куфру ислом ва нури залам (қоронғулик) ахлининг ҳар қайсиси ўз марказига айланиб тушдилар. Ва сўнгги кунким, Чин подшоҳнинг занг сипоҳи қасдиға кин ханжарин қиндин чекти, Султоннинг лашкари Қайғур черикининг сафларин ўткан кунгидин зиёда кўрдилар. Онинг кайфияти ондоқ эрдиким, Қайғур макр андеша қилиб, буюриб эрдиким, ҳар отлиқ ўз кейнида киз ва чўбдан бир тимсол (одам шакли) этиб қўйғойлар. Султоннинг лашкари ул тимсоллари мушоҳадасидин муғулларга мадад келди деб, қўрқиб, тиладиларким, маъракадин юз дўндиргай (ўгиргай)-лар.

Султон аларга кўнгил бериб, ул фосид андишаларин қўйдурди. Ва ул кун ҳам буюрди, то яна пиёда

бўлуб, урушга машғул бўлдилар. Чун ўзларининг го-
либлиғи ва муҳолифлар (нинг) ожизлиғин кўрубдурлар,
отланиб, аларнинг устига чопибдурлар. Ва ул гум-
роҳларнинг кўпроғин қатлга еткурубдурлар. Ва икки
нўян озғина одам била Чингизхон хизматиға етишуб-
дурлар.

Чун Чингизхон Толқондин равон ва шитобон бў-
луб, Андаройға етибдур. Ул ернинг одамлари қалъа-
га қаболиб (қамалиб), муҳолафат (қаршилиқ) изҳор
этдилар. Чингизхон ул қалъани бир ой қабаб олиб, қатл
ва горат қилди. Эrsa ондин кўчуб, Бомиёнға борди.
Ул қалъа сокин (яшовчи)лари ҳам дарвозани боғлаб,
икки тарафдин чарх ва манжаниқлар отдилар. Ва
муҳосара (қамал) асносида бир кун Чигатой ўғлон-
ларининг бириким, Чингизхон они кўб яхши кўрар эди,
чарх ўти зараридин ҳалок бўлди. Байт:

Дили шоҳи пурдил шуд андишноқ,
Ки шуд он гузида набира ҳалок.
Аз он к-ин чунон андар омад ба жанг,
Ки аз тоби у об шуда хорасанг.

(Довюррак шоҳнинг кўнгли андишага тўлди,
Чунки унинг севимли набираси ҳалок бўлди.
У шундай жангга киришдики,
Унинг шиддатидан тоғ чўққилари ҳам қулаб
кетди).

Чун ул қалъа(ни) мусаххар (таслим) қилибдур,
Чингизхон буюрубдурким, ҳеч кимсани асир этмай, хоҳ
турк, хоҳ тожинк, хоҳ улўғ, хоҳ кичик ҳаммасин қатл
этиб, мунфард (бирортаси)дин асар қўймадилар. Бую-
рубдурлар, то иту мушукларни ҳам ўлтүрубдурлар.
Дерларким, бўғоз хотунларнинг қорнин ёриб, суврат
боғлагон (шаклга кирган) фарзандларин чиқариб,
бўйин узубдурлар. Ва ул шаҳарни бузиб, кўйдириб,
өтин Жодбалиғ қўйди, яъни ёмон шаҳар. Бу воқеа са-
на олти юз ўн саккизда (1221 й.) мувофиқи ит йили
зухурға етти.

САЙФИДДИН УҒРАҚНИНГ СУЛТОН ЖАЛОЛИДДИНҒА МУХОЛАФАТ КҮРГУЗҒОНИ ВА ЧИНГИЗХОННИНГ СУЛТОН ТАРАФИҒА ҲАРАКАТ ҚОНУНИН ТУЗҒОНИ ВА СУЛТОН ЖАЛОЛИДДИН СИНД СУВИДИН УТУБ, ҲИНД МАМЛАКАТЛАРИДИН БАЪЗИСИНИ ОЛҒОНИНИНГ БАЕНИ

Ул кунким, Султон Жалололидин Борони мавзеида Чингизхон сипоҳиға ғолиб келди ва Сайфиддин Уғрақ Ҳирот ҳокими Бирот устида низоълашиб, Ҳирот ҳокими отиға бир тозиёна (қамчи) урди. Ва Султон ул жиҳатидинким, Ҳирот подшоҳиға онча эътимоди йўқ эрди, ул иш ҳақиқатин тафтиш этмакдин тағофул қилди. Эrsa Сайфиддин Уғрақ ғазабнок бўлуб, оқшом бўлғач, қаниқли ва халаж ва туркман сипоҳи била Қўнғироқ тоғларин тарафиға равон бўлди. Ва бу восита била Султон ҳолиға кўб ожизлик йўл топди. Ва Чингизхон бу қазйа (воқеа)дин огоҳ бўлуб, таъжили тамом (ўта зудлик) ва шитоби локалом (сўзсиз тезлик) била Кобул йўлидин Ғазнинга мутаважжиҳ бўлди. Ондоқ тез юридиким, ҳеч кишиға таом пишурур мажולי бўлмади. Ва чун Ғазнинга етди, маълум бўлдиким, ўнбеш кун бўлмиштурким, Султон Жалололидин Чингизхон сипоҳининг келишин эшитиб, Ҳиндистонға юз қўймишдур. Чингизхон бул ерда Маҳмуд Ялавочни доруғалиқға кўйуб, ўзи таваққуф (тўхташ) қилмай, Султоннинг изидин равон бўлди. Байт:

Ҳаме тохт Чингизхон бо сипоҳ,
Ба қасди валиаҳди Хоразмшоҳ.
(Хоразмшоҳ валиаҳди қасдида,
Чингизхон сипоҳ билан чопди)

Ул чоғдаким, тонг сути офоқ эмчагидин қайнаб чиқди. Чингизхон жўшү хурвиш била Синд суйининг гузаргоҳи (ўтиш жойи)да Султонға етушти...

Чун Султон Жалололидин кўрдиким, бир тарафдин тиғи оташбор (олов сочувчи қилич), бир тарафдин дарёйи хунхор (қон ичувчи дарё)дур, билдиким, ул маъракада ҳаводис (ҳодисалар) офтоби(нинг) тобиға сипор соясидин ўзга паноҳ йўқдур ва ул дили маъракадин сайфү (қиличу) сунон (найза)дин ўзга нима била жон қутқариб бўлмағусидур. Заруратдин қитол (жанг) ва жидол оmodаси бўлубдур. Байт:

Вақти зарурат чу намонад гуриз,
Даст бигирад сари шамшири тиз.

(Зарур пайтда қочишга имкон қолмагач,
Қўл ўткир қилпч дастасини тутадн).

Алқисса, Чингиз лашкари Хонмалик тарафиғаким, Султон (Жалолиддин) сипоҳининг ўнг жониби анга мутааллиқ (қарашли) эрди, ҳамла қилиб, они кўб лашкар била қатл этдилар. Бу йўсунда майсарани, яъни чап тарафни ҳам жойдин кўтарубдурлар. Султон Жалолиддин тонгдин тушга тегру юз киши билаким, онинг била қалбда эрдилар, муборизат (кураш) отин муҳоработ (жанг) ва муқоталот (уруш) майдониға чопиб, ҳар ҳамлада неча кишини мазаллат (хорлик) тупроқиға йиқадур эрди.

Фи-л-ҳақиқа (дарҳақиқат), Султон ул кунда ондоқ кору зор (жанг) этмишдурким, агар Рустами Дастон тирик бўлса эрди, онинг қўл ва бозусин юз марта (лаб) ўпар эрди ва агар Исфандиёри Рўйнатан ул карру (ҳужум) ва фарр (дабдаба)ни мушоҳадасини қилса эрди, онинг баҳодирлиқиға тан берадур эрди. Ва Чингизхоннинг лашкари соат-басоат кўб бўлуб, Султонға жавлон арсаси (майдони) танг бўлубдур. Ва анга яқин етибдурким, ани дастгир (асир) этгайлар. Чингизхон ўз лашкарларига фармону ҳукм этиб эрдиким, имкон боринча саёу кўшиш этиб, Султонни тирик тутгайлар.

Ва чун Султоннинг иши ному нангдин ўтубдур, Хош Малик Султоннинг жиловин тутуб, кейинроқ элтибдур. Султон авлод ва акнодиға юз доғу дард била видо этиб, бир фароғат отға миниб, Чингизхон лашкарига шери жаён масаллик ҳамла қилди. Эrsa алар кейин қочибдурлар. Ондин сўнгра Султон инон (жиловин) эвуруб, чатру жавшанин солиб, отиға тозиёна (қамчи) уруб, ўзин сувға урубдур. Дерларким, сув канори (қирғоғи)дин то рудхона (сув)ғача тегру ўн газдин зиёда эрмастур эрди. Муғул лашкари Султон сипоҳининг кўпрокин сувға еткурмай олибдурлар. Ва Чингизхон сувнинг канори (қирғоғи)га келиб, муғуллар ҳам тиладиларким, ўзларин Султон кейинидин сувға урғойлар, Чингизхон манъ этди. Ондин сўнгра Чингиз сипоҳи ўқу ёйға қўл уруб, ўликлар қонидин Спид сувининг лавну ранги лаълфом (қизил) бўлубдур.

Чун Султон ул ғарқобдин халослиқ топиб, дарё каноридин лашкарга боқибдур. Эрса кўрубдурким, мухолифлар онинг ўрдусин ғорату торож қилибдурлар. Чингизхон сув канорида түрубдур. Эрдиким, Султон отидин түшүб, жулл, эгару силоху либосларин офтэбга ёйди, то қуруғай. Ва қилич қинин сувға ювиб, чатрин найза устида қўйуб, онинг соясида ўлтурубдур. Ул чоғда онинг кишиларидин үч кимса ҳам ғарқобдин қутулүб чиқиб эрдилар, онга етүшдилар. Эрса кун ботгон вақтда ул етти нафар била йўлга равона бўлүбдур.

Чун Чингизхон ул ахволин кўрди, қабоси яқосин тишлаб, анга офарин деди. Байт:

Бар у офарин карду гуфт аз падар,
Бадинсон напояд ба гети писар.
Ба сахро чу шер аст феруз жанг,
Ба дарё далер аст ҳамчу наханг.

(Унга офарин ўкидию дедики,
Оламда отадан бундай ўғил туғилмаган.
Сахрода у ғолиб шер каби,
Дарёда наханг каби ботирдир).

Ва ўғуллариға боқиб дебдурким, отадин ўғул туғса, керакким, мундоғ туғсун. Байт:

Ба кети кесе мард аз ин сон надид,
На аз номдорони пешин шинид.

(Дунёда ҳеч ким бундай мардни кўрмаган,
Ва на ўтмиш номдорларидан эшитмаган)

(Чингизхон давом этиб дедики), чун ул тигнинг осибн (зарарн)дин халос ва сув офатидин нажот мартабасиға ихтисос топгай, ондин зўр воқеалар ва улүғ фитналар туғғусидур. Оқил киши онинг ишидин нечук гофил бўла олур.

Алқисса, Султон (Жалололиддин) лашкаридин Чингизхон қўлиға хар кимса тушса қатлиға ҳүкм этиб, онинг эркак авлодин ширхора (эмизикли) ёшлариғача қатл этдурди. Ондин сўнгра Чингизхон фармон этди, то ғаввослар, сувға кириб, Султоннинг баъзи нақду жавоҳирин (бойлигин) ким, икки лашкар учрашгон чоқда сувға қўйуб эрдилар, чиқарибдурлар.

Бул воқеалар сана олти юз дағи йнгирмада ражаб ойида (1224 йил, апрелда) зухурға етибдур.

СУЛТОН ЖАЛОЛИДДИННИНГ ҲИНД МАМОЛИКИ (МАМЛАКАТЛАРИ)ДИН БАЪЗИЛАРИҒА МУСТАВЛИ (ЭГА) БУЉҒОНИ ВА ИККИ ЙИЛДИН СЎНГРА УЛ ТАРАФДИН ҚИРМОНҒА ҚАЙТҒОНИНИНГ БАЕНИ

Чун Султон Жалолиддин Синд сувидин ўтубдур, икки кун беша (чангалзор)да таваққуф этди, то ўз лашкарларидин эллик кишиким, замона алар эъдоми (нобуди)да тағофул (ғафлат) қилиб эрди, онга етушдилар. Ул орада онинг қулоқиға еттиким, ул яқинда Ҳинд авбошларидин бир тоифа фитна ва фасод этарға машғулдурлар. Султон амр этди, то ул беша чангалларидин ҳар киши ўз керагинча чўқмор ва чўбдаст олиб, ул жамоайи қалил (оз гуруҳ) била ул муфсидларға шабихун урди ва аларнинг кўпрокин ҳалок этиб, оту яроғлариға мутасарриф (эга) бўлубдур. Ондин сўнгра яна бир жамоат онинг хизматиға етушдилар ва бу аснода хабар келибдурким, бу атрофда ҳиндуларнинг тўрт минг лашкари бордур. Ондин сўнгра Султон алар устиға юз йигирма киши юз қўйуб, ул жамоатнинг аксарин дўзахқа йибориб, кўб ғаниматлар ҳам олдилар.

Чун Султон вусули (келиши)нинг хабари ул диёрда иштиҳор (шуҳрат) топди, Балола ва Бангола тоғидин олти минг отлиғ Султоннинг қасдиға равон бўлдилар. Султон беш юз киши мураттаб (тайёр) қилиб, аларнинг савашлариға омода бўлди. Икки сипоҳ саф оро бўлдилар. Эрса Султон лашкари шайтон сипоҳиға ғолиб бўлуб, ул лашкарнинг ҳам баъзилари Султонни хизматиға келиб, мўлозимларининг адади уч мингга етушди. Ондин сўнгра Дехлиға таважжух қилиб, чун ул ҳудудға восил бўлди, Султон Шамсуддиннинг қошиға бир элчи йибориб, пайғом бердиким, бу учурдаким, мужоварат (қўшнилик) ва ҳамсоялиқ ҳаққи собит бўлубдур, агар икки тарафдин зоҳиру ботин ва қаттиғу юмшоқликда биров-бировиға қувват ва мўъованат (кўмак) еткурулса мурувват ва инсоният муқтазосинча муносиб кўринадур. Бир мавзе(ни) ҳам илтимос этдиким, бир неча кун онда иқомат қилғай.

Чун Султон савлатининг камоли жаҳонда шуҳратлиқ эрди. Шамсуддин неча кун аларнинг жавобида фикр этиб, иш сўнггидин андиша қилди. Охирул-амр Султоннинг икки элчисини заҳри қотил била ародин кўтариб,

мулк аёнидин бировни шойиста тухфалар била Султон қошига йиборди ва бу элчининг юрт яқинида элган пайғоми султон миждзи мувофиқи эрматур эрди. Ложарам (ноилож) Султон ул ердин Тожуддин Халажни Кўҳи Жуд тарафига йиборди. Тожуддин ул днёрға наҳб (ваҳима) ва торож ўтин уруб, кўп ғаниматлар олди.

Бул вақтларда Султоннинг лашкари ўн мингға етушди. Эрса кучланиб Кўкар Сангин Рай қошига бир суханоро элчи йибориб, тилабдурким, онинг қизин никоҳиға кийўрғай. Ва ул Рай онн қабул этиб, ўглин ҳам лашкар била Султон қошига равон этди. Ва ул вақтларда Кўкар Сангин Рай била Синд вилоятининг ҳокими Қабоча орасида низоъ ва хусуматлари бор эрди. Султон қойин отасин муъованат (ёрдам)ин лозим билиб, Жаҳон Паҳлавон Ўзбакни етти минг киши била Қабоча савашига йиборди. Ўзбак фармон бўйинча равон бўлуб, Қабоча сипоҳиға шабихун урубдур. Эрса Қабоча мунҳазм бўлиб (енгилиб), жазирадаги қалъаларининг бириға қочди ва ондин Милтонға кетди. Ва Ўзбак Қабочанинг лашкаргоҳиға тушуб, Султон қошиға мубашшир (хабарчи) йиборибдур. Эрса Султон ул тарафға равон бўлуб, манозил қатъидин (йўл босишдин) сўнг Қабочанинг боргоҳиғаким, Ўзбак олиб эрди, тушурубдур.

Ва чун ҳаво иссиғ бўла бошлади, Султон Қўҳи Жуд пойлариға юруш қилиб, йўлда Басром қалъасини қабобдур. Ва ул урушда Султоннинг қўлиға бир ўқ тегди. Ва чун ул қалъа мафтўҳ (таслим) бўлубдур, онинг одамларининг ҳаммасин қатл этибдурлар. Ва мурожаат килур чоғда гузарн Милтон зоҳириға тушубдур. Эрса Қабоча уруш қилиб, Султон анга зафар топди. Андин сўнгра Султон Ўчаға юруш қилибдур. Эрса ул ернинг одамлари итоат ва инқиёд этмадилар. Султон ул шаҳарға ўт бериб, Ҳинд тарафиға борибдурким, Фахруддин солори ул ерда Қабоча тарафидин ҳоким эрди. Ва Лочин Хитойким, онинг сарлашқари эрди, саваш оҳангин фош этиб, Султоннинг пешрави Ўзхон била урушуб ўлди. Фахруддин тифу кафан била даргоҳи олампаҳоға юз кўйуб, Султонни шаҳарға тушурди. Султон ул ерда бир ой иқомат қилиб, кўб навозишлар била бурунғи дастурида ул ерда ҳоким қилди. Наҳривалаға лашкар йиборди.

Бул аҳволлар орасида Султон эшитдиким, биродари Гиёсуддин Ироқда ўрнашиб, ул балда (шаҳар)-ларнинг аксар лашкари Султон хизматин орзу қилур эрмишдурлар. Ва Бароқ Ҳожиб Қирмон диёрида Гувошир шаҳрин қабоқға машғулдур. Бу хабар истимомъи (эшитиши)дин Султон ўз ёру диёрин ёд этиб, Қаж ва Макрон йўлидин ҳаракатға кирди. Қажда онинг кўпрак лашкари мариз (бемор) бўлуб, чун Қирмон ҳудудиға етти, бароқ Ҳожиб қўнук ва пешкаш (ҳадя)лар йибориб, изҳори шодлиқ қилди.

Ва чун Султон Гувошир қалъасиға етушубдур, Бароқ Ҳожибнинг қизин никоҳ ақдиға кийурубдур. Гувошир қалъасининг ҳокими доғи қалъанинг қалитларин Султон мулозиминға топшурубдур. Ондин сўнгра Султон қалъага кириб, зифеф (биринчи туя) фадмин итмом (охири)ға еткурубдур. Ва икки кундин сўнгра шикор азми ва алафхор мутолааси учун отланиб чиқибдур. Эrsa Бароқ Ҳожиб оёқ оғриқлиқ баҳонаси била тахаллуф қилибдур ва қалъадин чиқмайдур. Шикоргоҳда онинг тахаллуфидин Султонға эълom (хабар) бердилар. Эrsa Султон билибдурким, онинг қолмоқидин бир фитна қўзғолғусидур. Иштиҳон учун ўз хосларининг бирисин Бароқ Ҳожибнинг қошиға йибориб, пайғом берибдурким, Ироқ тарафининг азимати (сафарин) мусаммам (қарор) топди. Ва Бароқ Ҳожиб кўб тажрибалиғ ва ул диёр ишлариға қувватлиғ кишидур, керакдурким, шикоргоҳға таважжуҳ кўргузгай, то бу бобда машварат қилғаймиз.

Бароқ Ҳожиб дебдурким, Султон албатта тезроқ кетсунким, бу арса (майдон) онинг ҳашам ва атбоъиға (одамлари)ға танглик қиладур ва бу мулку қалъада бир ҳоким қўймоқлик даркордурким, онга ҳеч киши мандин муносиброк эрмастур, нечунким, қадимий бандадурман, ман умримни Хоразмшоҳ хизматида ўтқарибдурман ва яна бу диёрни қилич уриб олибдурман, агар Султон бу қалъаға яна келмак тиласа, муяссар бўлмоғусидур. Ва элчини қайтариб, Султоннинг қолғон муаллиқ (алоқадор)ларини ҳам қалъадин чиқарибдур ва буюрибдур то дарвозаларни боғладилар.

Ва чун Султоннинг урушмоқ ва интиқом (ўч) олмакка кудрат ва қуввати йўктур эрди, ночору ноиллож Шероз йўлиға азиматсоз бўлмишдур.

**СУЛТОН ЖАЛОЛИДДИННИНГ ШЕРОЗ
ТАРАФИГА ЮРУШ ҚИЛҒОНИ ВА УЛ ҲУДУДДИН
ИСФАҲОН ВА ТАБРИЗ ЖОНИБИГА БОРИБ,
БАҒДОД ЛАШКАРИ БИРЛА УРУШ
ҚИЛҒОНИНИНГ ВОҚЕАСИДУР**

Сана олти юз дағи йигирма бирнинг (621/1224) авойил (аввал)ида Султон Жалолиддин Форс тарафиға таважжуҳ этиб, Отабек Саъд Зангиннинг қошиға элчи йиборибдур. Ва Отабек ўз ўғли Салғуршоҳни беш юз отлиғ била истиқболға йиборибдур ва ўзининг истиқболға чиқмағонидиң мундоқ узр изҳор этдиким, мундин бурунроқ онт ичиб эрдиким, умримда ҳеч кимсанинг истиқболиға чиқмағайман ва ул қасамнинг каффорати ҳам мумкин эрмастур. Султон онинг узрин қабул этиб, Шерозға борибдур. Эрса Отабек Саъд гаронмоя (қимматли) қўнуқ ва пешкашлар йибориб, бир қизин ҳам Султоннинг ақдиға (никоҳи)ға чекибдур. Ва ондин неча кунлар бўлғондин сўнгра Султон Исфаҳон тарафиға равон бўлубдур. Эрса пуя авлодидин Отабек Алоуддавла Отабек Сом эрдиким, мубаддади шаҳрида муқим эрди, Султоннинг хизматиға муносиб туҳфа ва ҳадялар йиборибдур. Ва Султон они ёши катталиқ жиҳатидиң ато ўқунуб, ўз ёнида ўлтурғузди. Ва Отабекнинг минг турк чобуксувор қули бор эрди. Беш юз кимса била Султон мулозаматин ихтиёр этибдур. Султон они Исфаҳон аморати (амирлиги)ға муқаррар қилди. Ва Отабек саксон тўрт ёшиға еткандин сўнгра сана олти юз йигирма тўртда (1226 й.) Исфаҳонда шаҳид бўлди.

Алқисса, Султон Исфаҳонға етушуб, хабар топдиким, биродари Ғиёсуддин давлат аркони ва лашкар аёни била Райдадур ва лашкаридин бироз отлиқларин сайлаб олиб, муғуллар расмида оқ туғ кўториб, алар естиға сурубдур, Ғиёсуддин била баъзи умароқим, Султондин хойиф (қўрқувда) эрдилар, мутафарриқ (тарқоқ) ва пароканда бўлубдурлар.

Султон Жалолиддин Ғиёсуддиннинг отасиға пайғом йибордиким, бу чоғдаким, фитналар қойим ва мамлакат атрофиға душманлар ғолибдурлар, низолашмоқ муносиб эрмасдур. Ғиёсуддин ул пайғомдин эмин ва мустазҳар (кўнгли тўқ) бўлиб, ўз хослари била Султоннинг хизматиға келди. Султон анга навозиш қилиб, умаронинг ҳар қайсисиға мартаба таъин этибдур ва

мол таҳсил ва умур забти (ишлар тартиби) учун омил ва маншурлар бериб, мулк ва миллатга янгидин истиқомат ҳосил бўлди. Нуриддин муншийким, Султон ҳазрати аъённинг бири эрди, ул чоғда бир қасида битди ва матлаъи бутурур:

Биё, жоно, ки шудолам дигар бора хушу рангин,
Ба фарри Хусрави аъзам улуғ Султон

Жалолиддин.
(Хусрави аъзам улуғ Султон Жалолиддин

нури билан,
Эй жонон, келгилки, олам бошқатдан ёқимли ва
рангин бўлди).

Бу қазйа (воқеа)лардин сўнгра Султон Тастирға равон бўлуб, ул сарзаминда қишлоқ этди ва ул ердин ғайбод тарафиға тебради (ҳаракат қилди), ул тасаввур билаким, Носир халифа анга душманлар дафънда ёри бергай ва ўз вусулидин халифаға эълон (хабар) берди. Эрса халифа чун онинг ота ва бобосидин ранжида хотир эрди, ўз қулларидин Қараштамур отлиғ бир кимсани йиғирма минг отлиғ била йиборди, то Султонни мамлакат теграсидин қувлағай. Ва Ардабил тарафиға кабутар била нома йибордиким, Музаффариддин Кўкирий ўн минг киши била тебраниб, Қараштамурға қўшилгай. Чун қалами мушкин рақам хироми бу мақомға етти, бир шикоят хотирға тушуб, сабт этилди.

ҲИКОЯТ. Келтурубдурларким, бир киши узоқ йўлда пиёда борур эрди. Ва чун кўб юрмакдин ҳорди, юзун дуо қибласиға тутуб, дедиким: «Илоҳо, сенинг боргоҳингдин тилагим ул дурким, манга бир тўрт оёқлиғ иноят қилким, онга миниб бу биёбон қатъин қилгойманким, эмди юрарга тоқатим йўқдур». Ва бу ҳол мақоринида (асносида) бир модийён (бия от) минган бир одам пайдо бўлдиким, бир ориқ тойи бор эрдиким, юруга мажолли қолмамиш эрди. Ва ул модийёнсавор (отлиқ) такаллуф била тойин ул пиёданнинг бўйниға кўтартурди ва пиёда бир неча қадам йўл юруб, сўзу ниёз била яна мурожаат қилиб дедиким: «Худоё, ўзунг билурсан, ман чорпое тиладимким, орқасиға мингайман ва сан бир нима йиборубдурсанким, они манинг орқамға миндурдилар. Илоҳо, нечүк қилдинг? Ё тасаввур қилурманким, сан галат эшитибсандур ёхуд дуо галат қилибдурманким».

Алқисса, Қараштамур ўз лашкарининг кўблиги ва Султон Кўмакийнинг озлиғига мағрур бўлуб, онча таваққуф қилмадиким, анга Музаффариддин қўшилгай. Журъат ва баҳодирлиқ йўли била Султонга етушуб, саф тузди. Ва Султон бир жамоатни каминда (пистирмада) қўйуб, ўзи беш юз киши била гоҳ ўн, гоҳ чап, гоҳ қалбга ҳамлалар қилди. Байт:

Гаҳи бар ямину гаҳи бар ясор,
Гаҳи суйн қалб омад он номдор.

(Гоҳи ўнгга, гоҳи чапга,
Гоҳи марказга ул номдор келарди).

Бу нав ҳамлалар қилиб, маъракадин юз эвурди, мухалифлар ҳазимат (енгилиш) тасаввур қилиб, онинг изидин (от) сурдилар. Ва чун камингоҳдин ўтдилар, камингоҳдаги диловарлар чиқиб, алар қилич қўйдилар. Ва Султон ҳам изига қайтиб, муҳораба (жанг) ўти шуълазанлик кўргузди. Эrsa Қараштамур ўлуб, бағдодийлар мунҳазм ва расво бўлуб, Дор ус-саломга кетдилар. Султон Дақуға боруб, наҳб ва торож ўтин ул диёрга уруб, Такритга етди. Эrsa жосуслар хабар еткурдиларким, Музаффариддин Кўкирий ҳийла андишалик қилиб, бир жамоатни йиборубдур ва ўзи изидин келадурким, ногоҳ Султон лашкарига ургай. Султон неча отличлар била илғор этиб, Музаффариддин бе-хабар етиб, ани дастгир этти. Ва Музаффариддин ишларидин тавба қилиб, кўб таассуфлар еди. Эrsa Султон афву аъмоз йўлин маслук тутуб, анинг маъзарати (узри) ўтрусида иноят ва отифат (меҳрибонлик) кўргузуб, анга ёнмоқ (қайтмоқ) рухсатин берди ва ўзи Табриз тарафиға равон бўлди.

Отабек Ўзбак ибн Жаҳон Паҳлавон ул овон (вақт)-да Табриз ҳокими эрди. Оланчиқ қалъасига қочиб, ўз хотуни маликаниким, Султон Тўғрал Салжуқийнинг қизи эрди, шаҳарда қўйди. Ва сана олти юз йигирма икки (1224 й.) да Султон Жалолиддин Табризга етушуб, онинг муҳосараси (қамали)ға машғул бўлди. Бир кун малика қалъа кўкрагига чиқиб эрдиким, кўзи Султон Жалолиддинга тушуб, ишқ султони кўксен шаҳрестониға истило топди ва ботинидин Султон издивожни (никоҳни) доъийаси (талаби) бош уруб, даъво қилдиким, ани абушқаси талоқ этмишдур. Қозни Қиво-

муддин Бағдодий чун билдиким, ул даъво ёлғондур, илтифот этмади. Ва диенат арбобидин яна бир кишиким, анга Иззуддин Қазвиний дер эдилар, деди: «Агар қозилик мансаби манга муфавваз (топширилган) бўлса, бу мувосалатни итмом (охир)га еткургумдур». Ва малика ани қози қилди. Эrsa маликани Султон издивожп (никоҳи)га чекиб, шаҳарни топшурди. Ва Султон қалъага кируб, ҳукумат ва салтанат маснади (тахти)га мутамаккин бўлди (яъни ўлтурди). Эrsa таҳният (табрик) маросими тақдимга еткурдилар.

Ва чун ул хабар Отабек Ўзбакка етти, фи-л-фавр (ўша онда) ғуссадин жон бериб, Отабеклар ҳукумати анжом (охир)га етти. Ва атрофдин ул жамоатнинг лашкару хизматкорлари ҳаммаси Султоннинг даргоҳига юз қўйдилар. Андин сўнг Султон ўттуз минг киши била Гуржистонга равон бўлди, ул интиқом учуғим мундин оз чоғи бурун гуржилар пахчавон билла Марандни ғорат этдилар. Алқисса, Султон ногоҳ Карми даласида гуржилар лашкарига учраб, инҳизом берди (яъни енгди). Султон лашкарлари гуржилар сардорларинким, бирининг оти Шалуҳ ва бирининг исми Эвонидур эрди, тутуб салосал ва иглол (занжирбанд) била Султон олдига келтурдилар. Шалуҳ бир улуг жуссалиқ одам эрди. Султон онга дедиким: «Эй Шалуҳ, ул савлатинг қайга кетдиким, дер эрдингим, сохиби зулфиқор қайдадур, то манинг тиғи обдор ва сунони оташборимни томоша қилгай?». Шалуҳ жавоб бердиким: «Султоннинг давлати ғолиб келди».

Ва ул сафардин Султон Музаффар ва Комрон Табризга қайтиб келди. Эrsa Шалуҳ била Эвони Гуржистон тасхирида мамидду муъовин (ёрдамчи) бўлгай деб муъаззаз (азиз) ва мухтарам қилиб, Маранд ва Салмос ҳукуматин аларга муқаррар қилди. Андин сўнг қўб сувора ва пиёда жам этиб, жиҳод нияти била яна Гурж вилоятига юз қўйди.

ШАЛУҲ БИЛА ЭВОНИНИНГ ҒАДР ВА БЕВАФОЛИҚ КЎРГЎЗҒОНИ ВА БОШҚА ҚАЗЙАЛАРИНИНГ ЗИКРИ ВА МАМЛАКАТ ЯНА МАЪМУРЛИҚГА ЮЗ ҚЎЙҒОНИНИНГ БАЕНИ

Чун Султон Жалолиддиннинг лашкари жам бўлубдур, ғазо нияти била Гуржистонга азм этди. Ва чун ул ҳудудга етти, Шалуҳ била Эвони ани ул диёр ҳо-

кимиға пинҳоний киши йибориб, пайғом бердиларким, бизлар далолат бериб, Султонни фалон йўлдин юрут-гумиздур, керакким, гурж баҳодирларидин бир жамоат камингоҳларда кўз тутиб тургайлар, то онинг гузаргоҳларин олиб интиқом чеккаймиз.

Султоннинг элчисиким, Гуржистон подшоҳига борур эрди, ул ғаддор пайғомин йўлда эшитиб, изига қайтиб, Султон арзиға еткурубдур. Ва Султон ул иковини гурж умаро ва аъёнидин йигирма киши била ҳозир қилдуруб, интиқон тариқаси била алардин сўрубдурким, қайси йўл мақсадға яқинроқ ва муҳофат (хавф) йироқдур? Ва алар ўз интиқоқларинча Султон назариға маъҳуд (аҳд қилинган) йўлини яхши кўргузуб, дедиларким, фалон йўлдин юрусак яхшироқдур.

Ва чун ул мунофиқлар ақидасининг ёмонлиқи Султон замириға равшан намоён бўлди, еридин қўпуб, қўлидаги қилчи била Шалухни икки пора қилди ва фармонин этти, то аларнинг қолғонин ҳам сиёсатға еткурдилар. Андин сўнгра Гуржистонға бориб, неча қалъа буқъаларни фатҳ этиб ва онинг била муҳолифлар орасида кўб муҳорабалар бўлуб, жамиъи маъракаларда музаффар ва мансур бўлди.

Бу аснода хабар етибдурким, Бароқ Ҳожиб муҳолафат бошлаб, Ироқға азм этди. Ондин сўнгра Султон шитоби тамом ва мақдурий бўлгон лашкари била илғор этти. Эрса аксар лашкарларининг отлари юрмакдин қолиб, заруратдин ҳар манзилда айрилиб қолибдурлар. Ва Султон ўн етти кунда Тифлисдин уч юз отлиқ била Кирмон ҳудудиға етти. Ва Бароқ Ҳожиб эшитиб, Султоннинг хизматиға гиромий (қиммат) тўхфалар йибориб, узрхоҳлиқлар қилди. Ва Султон онинг узрин қабул этиб, Исфаҳон тарафиға равон бўлди. Ва ул вилоятда неча кун иқомат қилиб, ҳимматин сипоҳи ва райият осудалиқиға боғлаб, мамлакат маъмурлиғиға кўшиш қилибдур.

Эрса офоқ ақобирин (замон улуғларин), балки атроф гарданкашларин онинг даргоҳиға юз қўйдилар. Ва Камолиддин Исмоил ул чоғда Султоннинг мадҳиға тил очиб, бир қасида демишдур ва бу уч байт ул қасидадиндур. Байт:

Ҳижоби зулми ту бардошти зи чеҳрайн адл,
Ниқоби куфри ту бикшоди аз руҳи иймон.
Бароқ азми ту гоми, ки баргирифт аз Ҳинд,
Ниҳод гоми дигар баро қоси орон...

(Адолат чеҳрасидан зулм пардаси кўтарилди,
Иймон юзидан куфр ниқоби очилди.

Бароқ Ҳиндистондан сенга қарши қадам

қўйган эди,

Сендан узоқлашишга бошқа бир қадам унга етди).

**СУЛТОН ЖАЛОЛИДДИННИНГ РУМ ВА ШОМ
ҲОКИМЛАРИ БИЛА УРУШИБ, ИНҲИЗОМ
ТОПҒОНИ ВА УЛ ИНҲИЗОМДИН ОЗҒИНА
ФУРСАТ УТҒОНДИН СЎНГРА ДАВЛАТИ ИТМОМ
ВА ИНҚИРОЗ ҲАДДИГА ЕТҒОНИНИНГ БАЕНИ**

Ул чоғдаким, Султон Жалолiddин Ахлот муҳосарасига машғул эрди, ахлотийлар Шом ва Рум тарафига пинҳон чопарлар йибориб, ул марзу бум Султонларидин илтимос эттиларким, шафоат қилғайлар, то Султон Жалолiddин ул жамоатдин таарруз қўлин чекиб, азимат инонин (жиловин) ўз мамлакатига эвургай ва алар бу бобда паёнай русл (элчи) ва расойил (хат) йибориб, шафоат қилдилар. Эрсa Султон анга илтифот этмади ва бу маъни алар ваҳшати издиёди (зиёдалиги)га боис бўлдиким, бурун ҳам ул жанобдин хойф (хавфда) эрдилар. Бу сабаблар била Султоннинг хилофига иттифоқ этиб, лашкарлар мураттаб қилдилар.

Ва Султон ул хабарни эшитиб, бовужуди ул чоғда бемор эрди, интиқом азмига равон бўлди. Ва чун Танус биёбониға етди, шомлилар мададиға боратурғон олти минг отлик била учрашиб, фармон этти, то лашкар алар теграсин олиб, ҳаммасин қатл эттилар. Андин сўнг масофат қать этиб, икки фариқ (фирқа) мулоқий бўлдилар. Эрсa сафлар тузилиб, саваш ўти шарорафошлиқ қилди. Ва анга яқин бўлдиким, иқбол насими Султон алами (байроқи)ға эсгай. Ва бул ҳол мақорини (яқини)да Султон миҳаффа (тахтиравон)дин чиқиб отға минди. Эрсa мараз (касаллик) заъфидин жиловин асрай олмай, оти ўз бошиға бир неча қадам кейин йуруди. Ва Султоннинг хослари дедиларким, ул жаноб бир лаҳза бир гўшага бориб, осойиш қилмоқчидур. Бу андиша била хослар аламлари ҳам Султоннинг изидин тебрадилар. Ва лашкар халқи чун ҳолни кўрубдурлар, гумон қилдиларким, Султон урушдин юз эвуруб борадур. Бу фосид ҳаёллар сабаби била мажмуъи лашкарлар тутрашиб, мутафарриқ ва паро-

канда бўлбдурлар. Ва мухалифлар соғиндиларки, Султон ҳийла қилиб, аларни камингоҳга элтадур. Нидо қилибдурларким, қочгонлар изидин ҳеч кимса бормасун. Ва Султон ҳам заруратдин Ахлот тарафига юз қўйди ва ул мавзега етушуб, илтифот партавин лашкар холига солиб, ҳануз жароҳати тоза эрдиким, манҳийлар арзга еткурдиларким, Чурмоғун нуян андозасиз лашкар билла Омую сувидин ўтуб, Ироқ тарафига таважжух қилмишдур. Султон ул хабарни эшитгандин сўнгра... Бағдод, Рум ва Шом балда (шаҳар)лариға элчилар йиборибдур. Ва ул мавзе ҳокимлариға тотор лашкарининг таважжухидин эълom бериб, дедиким: «Ман сизларнинг орангизда садди Искандар (Искандар девори) масаллик устивор ва пойдорман ва агар манинг ҳашмат ва макнатим қасриға халал етиб, ўртадин чиқсам, сизлар уйингизда бир лаҳза фароғат ултура олмоғунгиздур, вазифа ўлдурким, мувофақат ва муъованат (ёрдам) йўлин маслук тутуб, мадад еткургайсизлар, то лашкар кўнгли қувват топиб, душманлар дафъиға машғул бўлғайлар, агар бу бобда тағофул қилур бўлсангиз душманлар тарафидин сизларга ёмонроқ нималар етгусидур». Байт:

Шумо ҳар касе чорап жон кунид,
Хирадро бар ин кору бар он кунид.

(Ҳар бирингиз жонингизни чорасини кўринг,
Ақлингизни бу ишга, у ишга қаратинг).

Ва чун ул жамоат хотунлари жўйборида хилоф ниҳоли қад чекиб эрди, адоват мақомидин таназзул қилмай, Султон насиҳатин ризо қулоқи бирла эшитмадилар. Эрса элчилар маъюс қайтдилар. Андин сўнгра Султон ўз аъёнининг бирини Табризга йиборди, то аҳвол англағойким, на хабар бор ва на ҳодиса падидор эркан. Ул кимса анга бориб, яхши тафтиш этмай, маҳзи ёлғон хабарларни эшитиб, ёниб (қайтиб), Султонға башорат еткурдиким, муғул лашкари қайтиб кетибдур, алардин Ироқда на хабар ва на асар бордур. Султон ушбу ғайри воқеъ хабар истимоъидин шоду масрур бўлуб, базм мажлисин ораста қилди ва давлат арконининг кўбраги мувофақат қилиб, лаҳву тараб ва айшу ишратға машғул бўлдилар. Шуъародин бири ул ҳолда деди:

Шоҳо, зи майн гарон чи бархоҳад хост,
Пайдост к-азин миён чи бархоҳад хост.
Шаҳ масту жаҳон харобу душман пасу пеш,
В-аз мастийи бекарон чи бархоҳад хост.

(Эй шоҳ, кўп майдан нима ҳосил бўлади,
Ўртада қандай ишлар юз бериши маълум.
Шоҳ маст, жаҳон хароб, душман орқаю олдинда,
Чеки йўқ мастликдан нима пайдо бўлади).

Неча кун шоду хуррамлик додин бериб, шоҳу сипоҳ гафлат уйқусида эрдиларким, ногоҳ тотор лашкари етушдиким, Ўзхон андин хабардор бўлуб, Султон қошиға борди ва ани жидду жаҳд била уйғотиб, ҳол суратиға мутталъ (огоҳ) қилдиким, мастлик шиддати кам бўлғай. Ва Султон уйқудин уйғониб, бошиға бир миқдор совуқ сув қуюб, иссиқ ашк била отланиб, йўлга тушди. Ва Ўзхонға буюрдиким, бир соат собит қадамлик кўргузуб, алам (байроқ) тебратгай, то анинг била душман орасида масофат пайдо бўлғай. Ўзхон бир лаҳзагина ожизона кўшиш қилиб, қочмоққа юз қўйди. Муғуллар ани Султон соғиниб, изидин қовдилар. Чун ҳол кайфиятин англадилар, қайтиб, қойтулға келиб, Султоннинг мутааллиқ (яқин)ларини тигдин ўтказдилар.

Таворих арбоби (тарихчилар) Султон аҳволи маолида неча сўз дебдурлар. Баъзи демишларким, тоғистон ичига кириб истироҳатға машғул эрдиким, курдлар анинг от ва тўни тамаъи била сийнасиға бир тиг уруб, ҳалок эттилар. Ва баъзилар ривоят қилибдурларким, аҳли тасаввуф либосин кийиб, сайёҳлик ихтиёр этди. Бу бобда бошқа ривоятлар ҳам манқулдур.

Алқисса, хоразмшоҳийлар давлати интиҳоға етиб, мамлакатлари Чингизхон авлодиға мунтақил бўлди.

МУНДАРИЖА

«Равзат ус-сафо»да Жалолиддин зикри. М. Ҳасаний . . .	3
Султон Муҳаммад Хоразмшоҳнинг Ироқдин Туркистонга бормоқининг зикри	5
Султон Жалолиддин ибн Муҳаммад Хоразмшоҳнинг зикри ва андин содир бўлгон баъзи ишларнинг шарҳи	10
Сайфиддин Ғурақнинг Султон Жалолиддинга муҳолафат кўргузғони ва Чингизхоннинг Султон тарафига ҳара- кат қонунин тузғони ва Султон Жалолиддин Синд сувидин ўтуб, Ҳинд мамлакатларидин баъзисин олго- ннинг баёни	15
Султон Жалолиддиннинг Ҳинд мамолики (мамлакатлари)- дин баъзиларига муставли (эга) бўлғони ва икки йилдин сўнгра ул тарафдин Қирмонга қатғонининг баёни	18
Султон Жалолиддиннинг Шероз тарафига юруш қилғони ва ул ҳудуддин Исфаҳон ва Табриз жонибиға бориб, Бағдод лашкари бирла уруш қилғонининг воқеасидир	21
Шалух била Эвонининг гадр ва бевафолнқ кўргузғони ва бошқа қазйаларининг зикри ва мамлакат яна маъ- мурлиқға юз қўйғонининг баёни	24
Султон Жалолиддиннинг Рум ва Шом ҳокимлари била урушиб, инҳизом топғони ва ул инҳизомдин озгина фурсат ўтғондин сўнгра давлати итмом ва инқироз ҳаддиға етғонининг баёни	26

О ДЖАЛАЛИДДИНЕ МАНГУБЕРДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ
МИРХОНДА «РАВЗАТ УС-САФО»

На узбекском языке
Ташкент, «Фан»

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний
номидаги Шарқшунослик институти Илмий кенгаши томонидан
нашрга тавсия этилган.*

ИБ № 6946

Муҳаррир *М. Содиқова*
Техмуҳаррир *Л. Тюрин*

Теришга берилди 24.08.99. Босишга рухсат этилди 20.09.99. Қоғоз бичими 84×103¹/₃₂. Адабий гарнитура. Юқори босма. Офсет қоғози. Шартли босма т. 1,68. Ҳисоб-нашриёт т. 1,4. 1000 нусха. Буюртма 53. Келишилган нархда.

ЎзР ФА «Фан» нашриёти: 730047, Тошкент, акад. Я. Фуломов кўчаси, 70.
ЎзР ФА «Фан» нашриётининг босмаҳонаси: 700170, Тошкент, акад. Ҳ. Абдуллаев кўчаси, 79.

Ўзбекистон Республикаси ФА «Фан» нашриёти қуйидаги китобни босмадан чиқарди:

О. Бўриев, Н. Тошев. Жалолиддин Мангуберди.
4,0 б. т. 1000 нусха.

Жалолиддин Мангуберди таваллудининг 800 йиллигига бағишланган ушбу рисолада Жалолиддин Мангуберди даври, саркардалик фаолияти, хоразмшоҳлар салтанати тарихи ақс этган асосий манбалар ҳақида маълумот келтирилган ва манбалардан таржима-лавҳалар ҳам берилган.